

RECENSIE.

Istoria Arhitecturii Românești, publicată de curând de către d. arhitect Grigore Ionescu, în editura Cărții Românești, este prima lucrare complexă ce posedăm asupra artei noastre monumentale din trecut.

Autorul expune în mod sistematic fazele succesive ale arhitecturii din Principatele Române, însoțind descrierile sale de un bogat material de planuri, de desene frumos prezentate și de fotografii excelente.

D. arhitect Grigore Ionescu începe cu arhitectura bisericilor de lemn, ale căror origini se pierd în timpurile îndepărtate, pe când arhitectura de cărămidă sau de piatră nu apare decât în veacul al XIV-lea, odată cu întemeierea Principatelor Române independente.

Tipurile bisericilor de lemn se deosebesc unele de altele în fiecare din cele trei regiuni principale ale țării: Muntenia, Moldova și Transilvania.

În Muntenia ca și în Oltenia forma planului este dreptunghiulară și are în față un pridvor deschis sprijinit pe stâlpi. Peste acest pridvor se ridică, în genere, o mică clopotniță. Proporțiile bisericii sânt scunde, tavanul are, în genere, forma unui semi-cilindru compus din scânduri așezate în lung, peste ferme transversale.

În Moldova planul este în formă de treflă: pridvorul se află, în general, pe partea laterală din spre Miazăzi, unde se găsește și ușa de la intrare, iar clopotnița este situată sau peste pronaos sau peste pridvor. Proporțiile sânt mai înalte și învelitoarele au, în genere, pantă mare cu strașină lată. Tavanul are în interior forma unei bolți piramidale și este compus din nervuri, peste care sânt așezate scândurile. Această boltă imită întru câțva formele impuse de tehnica lemnului, înfățișarea unei cupole de zidărie. În Transilvania formele sânt încă diferite. În genere, planul este cel dreptunghiular și bolta semi-cilindrică întocmai ca în Muntenia, dar înfățișarea exterioară este cu totul alta, foarte înaltă și influențată de arhitectura gotică.

Pridvorul de pe latura de Apus se întinde câte odată și pe laturile de Nord și Sud, supt formă de porțițe. Clopotnița, situată peste pronaos, este foarte înaltă și proporțiile ei ascuțite amintesc „fleșa” bisericilor gotice. În genere proporțiile acestor biserici sânt de o mare eleganță.

În veacul al XIV-lea, după constituirea Principatelor Române, Voevozii încep a construi și biserici de zid.

În Muntenia primilor Basarabi, după o epocă nesigură, cu înrâuriri occidentale, monumentele ce ni-au rămas arată în mod lămurit două înrâuriri deosebite, ambele orientale. Mai întâiu înrâurirea bizantină constantinopolitană, care ni-a dat biserica Sânicosoară din Curtea-de-Argeș, cu planul dreptunghiular și cu o singură navă, precum și monumentala biserică a Sfântului Nicolae Domnesc, tot din Curtea-de-Argeș, aceasta din urmă fiind un tip de biserică bizantină în formă de cruce greacă înscrisă.

A doua înrâurire este cea sârbo-bizantină, datorită călugărului sârb Nicodim, care ni-a dat biserica mănăstirii Vodița de lângă Turnul-Severin și biserica mănăstirii Tismana, în Gorj. Mircea-cel-Bătrân zidește la 1386 biserica Mănăstirii Cotmeana, cu planul în formă de treflă, dar mai de aproape înrudită ca decor exterior cu monumentele balcanice, și, în sfârșit, biserica mănăstirii Cozia, pe care o clădește la 1389 și care, atât ca plan, cât și ca arhitectură, este foarte aproape de bisericile sârbești din Valea Moravei.

De la Mircea-cel-Bătrân până la sfârșitul veacului al XVI-lea, d. Grigore Ionescu constată, în special la începutul veacului al XVI-lea, o fasă a înrâurilor armeno-georgiene și otomane, care se observă în frumosul decor exterior și în ornamentația de piatră cioplită a bisericii de la mănăstirea Dealu, zidită la 1502 de către Radu-cel-Mare, și a Bisericii Episcopale din Curtea-de-Argeș, ctitorie a lui Neagoe Basarab, ridicată la 1508.

O a doua fasă este aceia a înrâurilor bizantine

de la Muntele Athos, care sânt evidente în forma planului bisericii de la mănăstirea Snagov, plan asemănător cu acel al „catolicoanelor“ de la Sfântul Munte. Biserica din Snagov este, de altfel, singura în Țara-Românească având această dispozițiune de plan. Un alt monument apropiat ca decor este vechea Mitropolie din Târgoviște.

Înrăuirile atonice sânt greu de precizat, fiindcă, pe de o parte, monumentele de acest tip sânt foarte rare în Țara-Românească și fiindcă, pe de altă parte, bisericile de la Muntele Athos au fost în mare parte restaurate în veacurile următoare și acoperite cu tencuieli și vâpseli care împiedică studierea arhitecturii lor de la origini.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea se constată o epocă de formație a unei școli locale, în care mai toate bisericile au planul trilobat, „cu o arhitectură simplă, care este învăluită într'un foarte pitoresc aier local“, și care sânt clădite toate după aceleași norme. Ele se pot împărți în trei clase distincte după forma planului și chipul de boltire: prototipurile lor sânt biserica din Brădet, recte Cozia, biserica mănăstirii Dealului și biserica episcopală din Curtea-de-Argeș.

Grupând aceste biserici după arhitectura lor exterioară, d. Grigore Ionescu le împarte tot în trei clase și anume: o primă clasă cu bisericile ale căror fațade sânt construite exclusiv din cărămidă (Stănești și Cobia), al căror prototip ar fi biserica mănăstirii Cotmeana. A doua clasă, cu bisericile având fațadele compuse din fășii orizontale de cărămizi aparente, alternate cu fășii tencuite, și o ultimă clasă, mai importantă, cu bisericile având fațadele subîmpărțite în două printr'un brâu median, care determină două registre decorate cu firide, care, în ultimă analiză, apar ca o interpretare în cărămidă a decorului de arcade construite din piatră de pe fațadele bisericilor de la mănăstirea Dealului și de la Episcopia din Curtea-de-Argeș.

Studiind cele mai importante biserici din această ultimă clasă, d. Grigore Ionescu ni arată deslușit „efortul pe care meșterii locali îl făceau în continuu pentru găsirea unor forme și dispozițiuni noi“, care, după Tîrgșor, Bucovăț, Căluu, Tutana și Mărcuța, culminează în arhitectura bisericii Mihai-Vodă din București, cea mai monumentală și mai complexă dintre bisericile din vechiul stil local, din veacul al XVI-lea, „care represintă chintesenta formelor căutate în tot lungul ultimilor ani ai secolului“.

Un monument a parte, fără legătură cu sforțările meșterilor români din această epocă, este Biserica Domnească din Târgoviște, ctitorie a lui Petru Cercel, care a fost restaurată în veacul al XVII-

lea de către Matei Basarab ori de Constantin Brâncoveanu. Din mănăstirea Comana, zidită de Radu Șerban, nu ni-a rămas decât o parte din chilii; biserica însă a fost complect refăcută „de călugării greci, cari după 1850 au fost ultimii locuitori ai mănăstirii“.

„La începutul secolului al XVII-lea sânt ani de stagnare pentru arhitectură, căci se clădește foarte puțin, iar meșterii noi se mulțămesc să copieze de-a dreptul modelele vechi; mai mult chiar, construind de cele mai multe ori cu materiale de proastă calitate, ei tencuiesc fațadele și vâpsesc apoi cu roșu peste tencuială un decor înșelător de cărămidă aparentă. Biserica Radu-Vodă din București, zidită de Radu Mihnea la 1615 și biserica din Bălteni-Ilfov, ctitorie a Vornicului Hrizea din 1626, merită să fie menționate.

„Suirea pe tron în 1632 a lui Matei Basarab înseamnă pentru arhitectura românească începutul unei ere noi. Față de monumentele din secolul trecut, numeroasele ctitorii din veacul al XVII-lea sânt lipsite de unitate, atât în ce privește decorul exterior, cât și planul. Unele urmează după modelul bisericilor din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cu decorul lor caracteristic de cărămidă aparentă alternată cu tencuială, împărțite de un brâu median în două registre; altele au fațadele exclusiv în cărămidă aparentă decorată cu arcade oarbe, construite din foruri de cărămidă. Cele mai numeroase însă sânt construite din cărămidă în întregime, tencuite în fațade“.

În ce privește configurația planului, se constată o variațiune destul de mare. Ele sânt în genere o reeditare a tipurilor cunoscute din veacurile precedente.

Dar, alături de planurile cunoscute și frecvent întrebuințate în veacurile precedente, apare, către mijlocul secolului, un tip nov, simplu, dreptunghiular, cu o singură absidă spre răsărit și având pe bolta pronaosului o clopotniță înaltă și puternică, la care se ajunge pe o scară practică într'un turnuleț alipit fațadei, fie pe o scară tăiată în grosimea zidului.

D. Grigore Ionescu clasifică aceste monumente în cinci grupuri, pe care le descrie în mod amănunțit.

În vremea lui Matei Basarab se constată și un început de înrăuire moldovenească în arhitectura Munteniei: ea este datorită zidirii în Târgoviște, de către Vasile Lupu, Domnul Moldovei, a bisericii Stelea, în anul 1645.

Elementele introduse în arhitectura Munteniei, din Moldova, sânt chenarele de piatră ale ușilor și ferestrelor, inspirate de formele gotice și croite

în chipul celor de la Iași și contraforturi puternice de piatră în exterior.

Acest curent dăinuiește, devenind însă din ce în ce mai slab, în tot timpul celei de a doua jumătăți a secolului al XVII-lea. În vremea lui Șerban Cantacuzino, d. Grigore Ionescu mai distinge două monumente de o înfățișare nouă; d-se observă că, încă din timpul Domniei lui Matei Basarab, multe din bisericile de oarecare importanță primesc în fața pronaosului, după modelul întrebuintat încă din secolul trecut, la vechea Mitropolie din Târgoviște și la Biserica Domnească din același oraș, un pridvor deschis, de formă dreptunghiulară, ridicat pe stâlpi cu arcade: ele se găsesc la bisericile de la Plătărești, de la Gura Motrului, de la Mitropolia din București, etc.

În ultimii ani ai secolului al XVII-lea unii meșteri constructori caută să puie în bisericile ridicate de dâșii o notă aparte de variațiune și originalitate; ei părăsesc forma obișnuită dreptunghiulară a pridvoarelor de până atunci, dându-li o formă nouă, mai complicată, poligonală și asemănătoare oarecum cu cea a absidelor. Biserica din Ludești, zidită la 1680, și biserica din Filipești-de-Pădure sânt două exemple ale acestui nou tip.

Arhitectura Munteniei de la sfârșitul veacului al XVII-lea, din timpul Domniei lui Șerban Cantacuzino, precum și a lui Constantin Brâncoveanu, este considerată de către d. Grigore Ionescu ca o continuare a acelei din epoca lui Matei Basarab, cu deosebirea că ornamentația este mai bogată.

Ni se pare totuși că arhitectura zisă brâncovenească aduce însemnate inovațiuni și îmbunătățiri reale în ce privește structura bisericilor, ale căror bolți în *porte à faux* și arcuri pe console sunt nouă și dau bisericilor, atât în exterior, cât și în interior, o înfățișare de o desăvârșită eleganță, pe care nu o aveau bisericile lui Matei Basarab; în ce privește decorația și în special sculptura în piatră, evoluția ei este radicală, și principiile de artă ce urmează în veacul al XVIII-lea sunt cu totul altele decât cele din veacurile anterioare. Tehnica ei, mult influențată de arta italo-venețiană, a cărei plastică puternic modelată o urmează, este cu totul diferită de săpăturile geometrice plate și stilisate ale artei armeno-georgiene din trecut.

Ni se pare că, în evoluția artei de atunci, rolul Cantacuzinilor și în special al lui Șerban-Vodă și al fratelui său, Marele Spătar Mihail, a fost foarte important. Ctitoriile lor, descrise de d. Grigore Ionescu, justifică, socotim, această părere prin inovațiile și formele lor originale, necunoscute în Muntenia până atunci.

Se pare, într'un cuvânt, că arhitecturii din veacul al XVIII-lea i se cuvine un loc mai important decât acel ce i s'a dat până acum și că așa-zisa decadență a ei este mai mult o evoluție, care merge treptat de la marele ctitorii domnești de la începutul veacului, trecând prin acele ale Mitropolii, ale egumenilor și ale boierilor spre a ajunge, în a doua jumătate a veacului, la o artă populară, un folclor românesc de cel mai mare interes și având un caracter foarte original, care se vedește în frumoasele ctitorii negustorești de la orașe și mai ales în pitoreștile biserici ridicate la sate de fruntașii țărânimii. Credem că valoarea artistică a acestei din urmă fase a artei noastre nu a fost până astăzi în destul de bine cunoscută și apreciată.

În Moldova din veacul al XIV-lea epoca de formațiune a arhitecturii este supt tripla înrâurire a artei romanice, a artei gotice și a artei bizantine. Biserica din Rădăuți, care a fost probabil zidită în vremea lui Bogdan-Vodă, întrunește caracterele esențiale ale celor trei arte. Planul este dreptunghiular și e împărțit în două încăperi după tipicul ortodox, iar în sensul longitudinal e împărțită în trei nave, din care cea mijlocie este de două ori mai înaltă și mai largă decât cele laterale. Cu totul altul este planul bisericii Sf. Treime din Siretiu, care este foarte asemănător cu cel bizantin sârbesc în formă de treflă; un plan de tip „simplu“, în care absida centrală este alipită direct arcului de Est al naosului, spre deosebire de celălalt plan, zis „complex“, în care absida este separată de naos prin unul, două sau trei arcuri. Acest din urmă plan este aproape constant, atât la bisericile moldovenești, cât și la cele muntenesti, care își au originea la Constantinopol sau la Muntele Athos. Planul Sf. Treimi din Siret este prototipul bisericilor ce se vor zidi mai târziu în veacul al XV-lea și al XVI-lea, însă formațiunea lui nu poate fi urmărită, fiindcă ni lipsesc monumentele din această primă epocă.

Epoca lui Ștefan-cel-Mare și a lui Petru Rareș sânt studiate de d. Grigore Ionescu în mod temeinic. Monumentele sânt împărțite în grupe. Ctitoriile lui Ștefan-cel-Mare, foarte numeroase și frumoase, sânt descrise, atât ca structură, cât și ca decor; bolțile atât de caracteristice sânt analizate amănunțit. În urmă vin ctitoriile urmașilor lui imediați, Bogdan cel Orb și Ștefăniță-Vodă. Într'un alt capitol sânt studiate frumoasele monumente ale lui Petru Rareș, apoi lui Alexandru Lăpușneanu. La sfârșitul veacului al XVI-lea, d. Grigore Ionescu vede începutul decadenței arhitecturii moldovenești supt o nouă înrâurire orientală, venită de-a dreptul din Muntenia.

La Galata de lângă Iași, zidită de Petru Șchiopul la 1584, formele muntenești se amestecă întâiu cu cele moldovenești. La Aroneanu, de asemenea: aici se mai văd și influențe orientale. La Dragomirna, zidită de Mitropolitul Atanasie Crimca în primii ani ai veacului al XVII-lea, înrăurirea armeno-caucasiană este foarte simțită. Cu zidirea acestui monument, arhitectura Moldovei este îndrumată pe o cale nouă.

La mănăstirea Secu avem o biserică muntească, atât ca plan, cât și ca decor exterior. De asemenea și proporțiile scunde ale bisericii îndepărtează acest monument de tradiția moldovenească a formelor înalte, încă accentuate la Galata și mai ales la Dragomirna.

Cu Bârnova, zidită de Miron Barnovschi la 1629, se ivește în bisericile moldovenești începutul clopotnițelor așezate peste pronaos, o dispozițiune care apare tot pe atunci și în Muntenia, la Golești (1646), la Bărbuleț (circa 1660) și la Cornet (1661).

În epoca lui Vasile Lupu, d. Grigore Ionescu vede continuarea decadenței; totuși, atât compoziția, cât și proporțiile perfecte a bisericii Trei Ierarhi din Iași, apoi și decorațiunea ei, atât de bogată și de frumos stilisată, nu pot fi calificate drept decadente, precum nici realele calități arhitecturale ale bisericii mănăstirii Cetățuia de lângă Iași. În veacul al XVIII-lea înrăurirea Munteniei este covârșitoare în ce privește decorul exterior al multor biserici din Moldova, totuși leit-motivul vechii tradiții, după expresia lui Gheorghe Balș, se menține până mai târziu, atât în forma planului, cât și în structura bolților, atât de caracteristice. Pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea, decorul devine neo-clasic și influențat de stilul baroc; acest decor clasic este combinat și cu forme orientale turcești, ocnițe cu arcuri în acoladă și medalioane de forme complicate.

La sfârșitul lucrării d-lui Grigore Ionescu mai găsim și câte un capitol asupra arhitecturii monastice, asupra arhitecturii militare și asupra arhitecturii civile. La urmă de tot d-sa expune arhitectura din veacul al XIX-lea.

Textul este scris cu multă îngrijire și frumos ilustrat cu deseme foarte precise. La un loc, lucrarea d-lui Grigore Ionescu ni dă o imagine foarte vie despre arhitectura noastră veche. Din cetirea ei se desprind și lipsurile ce există încă în „Istoria Arhitecturii Românești” și care sânt următoarele:

I. Originile arhitecturii din Moldova, în care nu cunoaștem monumentele zidite în veacul al XIV-lea, d'înainte de Ștefan-cel-Mare, pentru că ele au dispărut, și nu putem ști cum s'a format tipul de biserică moldovenească cu planul în treflă și cu bolțile ei specifice, bolți care nu se găsesc, ori ce s'ar zice, nici în arta armenescă, nici în cea arabă, în aceleași forme și dispozițiuni ca în arta moldovenească.

II. Monumentele din veacul al XV-lea în Muntenia, care ni lipsesc complet de la 1386, când Mircea-cel-Bătrân a zidit biserica mănăstirii Cozia, până la 1502, când Radu-cel-Mare a ridicat biserica mănăstirii Dealului. Doar biserica din Brădet, care pare că a fost zidită pe la 1400, a rămas încă în ființă. Din cauza acestor lipsuri nu se poate lămuri îndestul formațiunea bisericilor de la începutul veacului al XVI-lea, din Muntenia.

III. Un alt punct al istoriei arhitecturii noastre, care pare încă insuficient precizat, este formația așa-zisului stil brâncovenesc pe la sfârșitul veacului al XVII-lea și stabilirea importanței reale a celor trei înrăuriri care au contribuit la formația lui, adică: a curentului moldovenesc, căruia se pare că se datorește structura bolților bisericilor lui, a curentului italianesc din Veneția și a celui oriental, venit din Imperiul Otoman, influenți cărora stilul brâncovenesc li datorește formația bogatei lui ornamentații.

Dacă acest din urmă punct pare mai ușor de lămurit, pentru că documentele și monumentele din această epocă sânt foarte numeroase și studiul lor va putea duce la o mai bună cunoaștere „a dezvoltării tehnicei și a progresului meșteșugului în diferitele lui compartimente”, cum foarte bine spune d. profesor Iorga în prefața cărții d-lui Grigore Ionescu, lipsurile arătate la cele două d'întăiu puncte par mult mai greu de împlinit, fiindcă au dispărut monumentele însele, al căror studiu ne-ar fi putut lumina și din care nu ni-au rămas decât unele fundațiuni de clădiri și câteva rămășițe răzlețe.

Se cuvine să aducem mulțămiri d-lui arhitect Grigore Ionescu pentru valoroasa sa lucrare, care dă marelui public puțința de a cunoaște arhitectura din trecut a Țărilor Române, tocmai în momentul când o reacțiune în favoarea redeșteptării simțului românesc în artă este atât de necesară.